

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE STUDII EUROPENE

Școala doctorală Paradigma europeană

**De la folclor la etnologie în practica arhivării
din a doua jumătate a secolului XX**

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. ION CUCEU

Doctorand:

CANDALE (GROSU) MARIA-MIHAELA

Cluj-Napoca

2013

CUPRINS

Intrducere.....	6
I. Premisele teoretice și obiectul de cercetare	11
1. Premisele teoretice	11
2. Arhivele de folclor clujene și istoriile lor.....	20
2.1. Arhiva de Folclor a Academiei	21
2.1.1. Întemeiere. Finalități. Premise	21
2.1.2. Istoric al Arhivei de Folclor a Academiei Române.....	24
2.2. Arhiva Cercului de Folclor Cluj.....	35
2.1.1. Întemeiere. Finalități. Premise	35
2.1.2. Istoric al Arhivei Cercului de Folclor Cluj	36
3. Proiectul arhivelor de folclor, în Europa interbelică	41
3.1. Context teoretic european. Metoda cartografică	41
3.2. Demers comparativ	42
3.2.1. Arhiva de Folclor a Academiei Române vs. Arhiva de Folclor a Societății Literare Finlandeze.....	43
3.2.2. Arhiva de Folclor a Academiei Române vs. Arhiva de Folclor din Atena	52
II. Canonul științific. Contextul teoretic și metodologic al cercetărilor de teren din secolul al XX-lea	59
1. Textele teoretice despre înmormântare și retorica lor	59
1.1. Secolul al XIX-lea.....	60
1.2. Secolul al XX-lea	69
1.2.1. Perioada interbelică.....	69
1.2.2. Perioada postbelică	79
1.2.2.1. Direcția folcloristică.....	80
Abordare din perspectivă comparativă	80
1.2.2.2. Direcția etnologică	82

a. Abordare morfo-funcțională	83
b. Abordare monografică	89
1.2.2.3. Direcția antropologică	96
Abordare interpretativă	96
2. Metodologia de cercetare din a doua jumătate a secolului XX	99
2.1. Analiza metodologiilor de cercetare. Locuri comune	99
2.2. Metodologia din spațiul românesc, în contextul european.....	119
III. Scriitura etnografică din a doua jumătate a secolului XX. Demers analitic.....	129
1. Etapa folcloristică.....	131
1.1. Arhiva de Folclor a Academiei Române	131
1.1.1. Texte fără elemente de context.....	132
1.1.2. Texte cu elemente de context	133
1.1.3. Descrieri de ritual	134
1.1.4. Observație directă.....	135
1.2. Arhiva Cercului de Folclor Cluj.....	136
1.2.1. Texte fără elemente de context.....	136
1.2.2. Texte cu elemente de context	136
1.2.3. Descrieri de ritual	140
1.2.4. Observație directă. Demers comparativ în plan diacronic	147
1.2.4.1. <i>Cine scrie?</i> Instanța discursivă	154
1.2.4.2. <i>Ce scrie?</i> Conținutul fișelor arhivate	158
1.2.4.3. <i>Cum scrie?</i> Tehnici discursive	161
1.3. Retorici textuale si context epistemologic	166
2. Etapa de tranziție: între folcloristică și etnologia modernă	171
2.1. Arhiva de Folclor a Academiei Române	171
2.1.1. Texte fără elemente de context	171
2.1.2. Texte cu elemente de context	173
2.1.3. Descrieri de ritual	177
2.1.4. Chestionare	183
2.1.5. Observație directă	185

2.2. Arhiva Cercului de Folclor.....	188
2.2.1. Texte fără elemente de context	188
2.2.2. Texte cu elemente de context.....	194
2.2.3. Descrieri de ritual	200
2.2.4. Chestionare. Demers comparativ în plan diacronic	203
2.2.4.1. Decupaje pentru un demers analitic: chestionarul riturilor de înmormântare	204
2.2.4.2. Construcții textuale	222
2.2.4.3. Principiul sintetizării informațiilor	231
2.2.5. Observație directă	234
2.2.5.1. <i>Cine scrie?</i> Instanța discursivă.....	251
2.2.5.2. <i>Ce scrie?</i> Conținutul selectat și discursivizat	255
2.2.5.3. <i>Cum scrie?</i> Modalitățile de textualizare	259
2.3. Concluzii	263
IV.Arhiva de folclor – sursă a discursului despre cultura tradițională	267
1. Arhiva – spațiu al surselor. Redefiniri	267
2. Sistemul de ordonare a notelor de teren	269
3. Tehnici discursive utilizate în practica arhivării	272
4. Arhiva de folclor în diferite spații culturale europene. Demers comparativ în plan diacronic	275
Concluzii.....	283
Bibliografie.....	288

Cuvinte cheie: antropologie, arhivă, canon științific, cercetător, etnologie, folclor, înmormântare, manuscris, metodologie, obiectivitate, paradigma pozitivistă, tehnici discursive.

Rezumat

Prin această cercetare, propunem o interogare a documentului etnografic manuscris din arhivele de folclor. Am urmărit modalitățile de construire a discursului etnografic, din perspectiva metodologiei de cercetare și de arhivare. O analiză a retoricii discursive din documentul etnografic deschide posibilitatea de valorificare a conținutului fișelor.

Principalele surse documentare sunt: Arhiva de Folclor a Academiei Române din Cluj-Napoca și Arhiva Cercului de Folclor Cluj de la Facultatea de Litere a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Arhivele au fost constituite în secolul al XX-lea, în urma cercetărilor de teren realizate de către specialiști, de către colaboratori și de către studenți. Cercetările de teren au fost desfășurate în cadrul unor campanii colective sau în mod individual.

Din cele aproximativ 750000 de documente de la Arhiva de Folclor a Academiei Române și 12000 de documente de la Arhiva Cercului de Folclor Cluj, am selectat fișele *manuscrite* care abordează subiectul *în mormântării*. Documentele selectate prin aceste două criterii de selecție oferă un cadru optim pentru analiza comparativă, pentru observarea unui parcurs diacronic al construcțiilor textuale, în relație cu metodele de cercetare. În ceea ce privește strategia de lucru, am urmărit modul în care realitatea terenului etnografic este redată, la nivel scriptural. În anii '80, perioada impunerii antropologiei postmoderne, James Clifford definește discursul etnografic ca fiind determinat de următorii parametri: *cine vorbește?*, *cine scrie?*, *când și unde?*, *cu cine sau cui?*, *sub ce constrângeri instituționale sau istorice?*. Între realitatea din terenul etnografic și textul fișei de teren devenite, prin arhivare, document de arhivă, se interpune cercetătorul. Acesta redimensionează și interpretează datele de arhivat, în raport cu contextul științific la care se raportează și cu finalitățile cercetărilor (așa cum sunt definite de metodologiile de cercetare). O astfel de abordare evidențiază felul în care documentul etnografic arhivat devine sursă în producerea discursului despre cultura tradițională.

Întrebările care orientează și susțin demersul de cercetare sunt: 1. Care este relația dintre aceste materiale arhivate și contextul istoric și științific în care au fost construite? 2. Care este retorica ce a stat la baza textualizării datelor din teren, respectiv a trecerii lor de la oralitate, la textul scris din documentul de arhivă? 3. Cum se construiesc metodologia de cercetare teoretizată, modul de realizare a notelor de teren și practica arhivării, în raport cu finalitățile proiectului arhivistic? Ce mutații se produc, în plan diacronic și de ce?

Teza propusă de acest demers de cercetare poate fi formulată astfel: În România, până în anii '90, științele etnologice subcriu paradigmei pozitivistice. Spre deosebire de orientările teoretice ale cercetătorilor din Europa Occidentală și din America, în spațiul științific românesc, dominant rămâne modelul pozitivist, datorită contextului politic din a doua jumătate a secolului XX. Proiectul arhivistic se construiește pe premisele acestei paradigme. Investite cu valoare de *documente etnografice*, fișele de teren sunt produse ale unor proiecte culturale care *obiectivează* cultura tradițională. În a doua jumătate a secolului XX, proiectul arhivistic din România ilustrează trecerea de la folclor la etnologie. Mutațiile metodologice sunt în strânsă relație cu contextul științific, precum și cu cel politic. Relativa liberalizare din perioada comunistă favorizează recuperarea modelului interbelic și în același timp, depășirea lui; anii '70 reprezintă perioada de vârf a proiectului arhivistic; începând cu anii '80, în contextul unor noi restricții de ordin ideologic, impactul acestui proiect cultural scade. După '90, cercetarea în vederea arhivării instituționale și a creării unei *memorii culturale* (așa cum a fost proiectată în perioada interbelică și continuată, cu diferite mutații, în perioada postbelică) nu mai răspunde premiselor epistemologice ale cadrului științific modelat de postmodernism. Acest traseu diacronic al practicii arhivării este paralel cu cel al canonului științific (textele teoretice despre ritualul și poetica funerarului, precum și metodologiile de cercetare de teren) din domeniul științelor etnologice din România.

Lucrarea cuprinde patru capitole.

Capitolul I, *Premisele teoretice și obiectul de cercetare*, conține trei subcapitole. În primul (*Premisele teoretice*), am enunțat premisele demersului de cercetare: 1. Arhiva de folclor este o instituție a *memoriei culturale*, este un *loc al memoriei*. (Pierre Nora, Astrid Erll, Aleida Assmann, Jan Assmann, Pim Den Boer); 2. Există o strânsă relație între premisele cercetării și rezultatele acesteia (James Clifford, Mondher Kilani, Paul Atkinson, Martyn

Hammersley). În al doilea subcapitol (*Arhivele de folclor clujene și istoriile lor*), am definit obiectul de cercetare, prin conturarea unui istoric al fiecăreia dintre cele două arhive de folclor. Dacă Arhiva de Folclor a Academiei Române este constituită, începând cu anii 1930, ai secolului XX, Arhiva Cercului de Folclor Cluj a fost constituită începând cu anii 1950 și are ca model științific Arhiva de Folclor a Academiei Române. De asemenea, am identificat etapele metodologice ale proiectului arhivistic: etapa folcloristică și etapa de tranziție spre etnologia modernă. Din punct de vedere metodologic, cercetările au avut o continuitate și o deschidere continuă spre principiile moderne de cercetare. Restricțiile impuse de contextul ideologic comunist, odată cu *Tezele din iulie*, sunt vizibile doar la nivel formal. În Arhiva de Folclor a Academiei Române, după 1974, sunt arhivate doar fișele care conțin texte folclorice, însă *cercetarea* de teren continuă linia de modernizare începută în perioada de relativă liberalizare a anilor '60: fișele de teren realizate după principii metodologice moderne sunt arhivate mai târziu, după '90. A treia parte a acestui capitol (*Proiectul arhivelor de folclor, în Europa interbelică*), am făcut o comparație între Arhiva de Folclor a Academiei Române și alte două arhive din state-națiune europene, arhive constituite începând cu perioada interbelică (Arhiva de Folclor din Atena, Arhiva de Folclor a Societății Literare Finlandeze). Demersul comparativ arată că științele etnologice din România au parcurs același traseu științific cu cel parcurs de alte state sud-est europene. Ne referim la modul în care s-au autodefinit, și-au delimitat domeniul, finalitățile disciplinare și metodele de cercetare. În a doua jumătate a secolului XX, acest proiect arhivistic parcurge un traseu de la etapa folcloristică la etapa etnologică.

Capitolul al II-lea, *Canonul științific. Contextul teoretic al cercetărilor de teren din secolul al XX-lea*, conține două subcapitole. În primul subcapitol (*Textele teoretice despre înmormântare și retorica lor*), am realizat un parcurs diacronic al textelor teoretice despre înmormântare și al retoricii utilizate în diferite perioade. Discursul științific din secolul al XIX-lea (perioadă dominată, al nivel european, de proiectul legitimării statelor naționale) izează de retorici textuale care urmăresc afirmarea unei identități naționale a poporului român, identitate caracterizată prin *unitate, continuitate și specificitate*. În perioada interbelică, modelul de analiză este cel impus de paradigma pozitivistă. Spre deosebire de studiile anterioare, care separau ritualul de poetică, cercetările din perioada interbelică surprind relația

dintre textele folclorice și contextul social al performării. Primele decenii ale perioadei comuniste se caracterizează printr-o schimbare majoră în orientarea disciplinei. Începutul este marcat de un regres, datorită interzicerii lucrărilor din perioada interbelică și a sociologiei ca domeniu științific. În a doua jumătate a secolului XX, canonul științific promovează trei direcții de cercetare: folcloristică, etnologică și antropologică. Contextul politic și științific din România face ca direcția antropologică să fie reprezentată, în publicațiile românești, până în anul 2000, doar de textele teoretice scrise de cercetători străini. În al doilea subcapitol (*Metodologia de cercetare din a doua jumătate a secolului XX*), am analizat metodologiile de cercetare publicate în a doua jumătate a secolului XX (Dumitru Pop – 1959, Mihai Pop – 1967, Ovidiu Bârlea – 1969 și Gheorghe Vrabie – 1970). Acestea definesc culegerile de folclor ca fiind surse pentru *patrimoniul național*. Exhaustivitatea și obiectivitatea sunt deziderate în realizarea acestui patrimoniu. Notele de teren sunt, parțial, rezultate ale acestei priviri asupra folclorului. În a doua jumătate a secolului XX, metodologiile de cercetare teoretizate în spațiul românesc se construiesc în relație cu curentele europene din prima jumătate a secolului (teoria comparativ-istorică, teoria folclorului național, teoria antropologică și teoria structuralistă), însă constante rămân premisele etnologiei naționale. Acest fapt este determinat de contextul politic din România, care favorizează această linie de cercetare. În spațiul românesc, discursul teoretic al secolului XX se construiește în continuarea proiectelor culturale din secolul al XIX-lea. Putem vorbi despre o etnologie națională practică în toată Europa (în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX) revigorată și adaptată în timpul comunismului, în mod specific, în toate fostele țări comuniste.

Capitolul al III-lea, *Scritura etnografică din a doua jumătate a secolului XX. Demers analitic*, conține o analiză a discursului științific din manuscrisele arhivate. În cele două etape de cercetare (etapa folcloristică și etapa de tranziție spre etnologia modernă), am identificat patru, respectiv cinci tipuri de note de teren, în funcție de metoda folosită și, implicit, în funcție de conținutul acestora: texte ritual-ceremoniale fără elemente de context ritual; texte ritual-ceremoniale, cu elemente de context; descrieri de ritual realizate în urma convorbirii dintre cercetător și interlocutor, dar fără menționarea contextului conversațional sau a întrebărilor; chestionare (în etapa de trecere spre etnologia modernă) și note teren realizate în urma observației directe. În etapa folcloristică, textele fișelor arhivate redimensionează în ton

general, construiesc o imagine statică, invariabilă în timp. Cercetătorul elimină aspectele particulare și reține doar informațiile generale. Urmărește doar similaritățile, nu și diferențele, variabilele. În etapa folcloristică, cercetătorii *selectează și compară date similare, într-un sistem sintagmatic*: tipologiile și corpurile folclorice sunt constituite prin cumulara textelor/ obiceiurilor/ secvențelor rituale dintr-o categorie folclorică. Principiul de lucru este compararea elementelor similare. Mai târziu, cercetătorii asociază datele diferite, în vederea stabilirii relației dintre ele, într-un sistem paradigmatic. Finalitatea cercetărilor este înțelegerea întregului sistem socio-cultural. Această etapă de cercetare este una de tranziție, în care coexistă finalități științifice corespunzătoare atât etapei folclorice, cât și celei etnologice. Majoritatea documentelor din etapa folcloristică răspund caracteristicilor *memoriei culturale*, conțin elemente de cultură plasate într-un trecut nedeterminat, absolut și texte/ imagini/ ritualuri cu un înalt grad de formalizare. Documentele realizate în etapa de trecere de la folclorism la etnologie vin în relație cu două tipuri de structurare a trecutului: *memoria colectivă* și cu *memoria culturală* (Jan Assmann). Mutațiile sunt atât de ordin tematic, cât și de ordin metodologic – cercetătorul este interesat și de latura socială și personală a faptelor culturale studiate, notând nu doar elementele puternic formalizate (texte folclorice epice și lirice). În contextul trecerii de la etapa folcloristică la etapa etnologică, proiectul arhivistic atinge punctul de maximă dezvoltare. Este urmat de o etapă de stagnare a cercetărilor care au ca scop constituirea unui patrimoniu național. Schimbarea contextului epistemologic determină mutații în metodologia de cercetare. Notele de teren realizate după noile premise teoretice nu se mai integrează arhivei ca *loc al memoriei culturale*, așa cum a fost proiectat în perioada interbelică.

Capitolul al IV-lea, *Arhiva de folclor – sursă a discursului despre cultura tradițională*, este structurat în patru subcapitole. Primul (*Arhiva – spațiu al surselor. Redefiniri*) evidențiază relația dintre paradigma pozitivistă și statutul documentelor de arhivă, așa cum e definit de proiectul arhivistic. În România secolului XX, la fel ca în întreaga Europă a primei jumătăți de secol, preocuparea majoră pentru realizarea fondurilor arhivistice este declarată explicit în termeni de salvare a patrimoniului național și de definire a identității naționale. Al doilea subcapitol (*Sistemul de ordonare a notelor de teren*) tratează criteriile de ordonare a notelor de teren indexate: data cercetării, tema, localitatea de culegere. Gruparea tematică și

pe localități este o regrupare semnificantă a semnelor, care vine în întâmpinarea potențialului cercetător și îi oferă deja pista de lectură. Arhiva își propune să ofere *informații folclorice* (prin regruparea după criteriul tematic) *definitorii pentru spațiul cercetat* (prin regruparea după localitate). Așadar, construiește identitatea unui spațiu cultural, prin asamblarea mai multor micro-spații (zone definite ca reprezentative). Sistemul de ordonare al arhivei are strategii discursive prin care conținutul documentelor este obiectivat. Fiind construcții generate de premisele paradigmei pozitivistice, discursul științific care normează metodologia de lucru pentru arhivele de folclor este similar celui din științele exacte. În următorul subcapitol (*Tehnici discursive utilizate în practica arhivării*), am identificat câteva tehnici discursive prin care documentul arhivat primește calitatea de mărturie și de *sursă primară*, este investit cu valoare probatoare: modul de construire a identității interlocutorului, a cercetătorului și a unui cadru spațio-temporal. În subcapitolul al patrulea (*Arhiva de folclor în diferite spații culturale europene. Demers comparativ în plan diacronic*), am realizat o comparație între proiectul arhivistic din România (caracteristic pentru spațiul sud-est european) și cel corespunzător arhivei etnografice din cadrul Bibliotecii Eric-de-Dampierre din Paris (caracteristic pentru spațiul vestic). Diferențele dintre cele două proiecte culturale ilustrează faptul că, în România, prin constituirea arhivelor de folclor, se produce o memorie culturală și implicit, se construiește o identitate culturală a grupului de referință. Metodologiile de cercetare în vederea arhivării notelor de teren au în vedere cuprinderea întregului spațiu definit ca național, tratarea tuturor temelor de interes pentru cultura considerată specifică poporului român.

Concluziile oferă posibile răspunsuri la problematicile care au susținut și au orientat demersul de cercetare. În procesul de constituire a identității naționale, discursul științific a promovat cultura rurală, ca fiind reprezentativă pentru cultura națională. Arhivele de folclor din România sunt rezultate ale unui proiect cultural similar celor din majoritatea statelor-națiune din Europa. Prin raportare la demersul științific pozitivist (dominant și în antropologia anglo-americană, până în anii '80) fișele de teren asamblate în fondurile arhivistice au ca finalitate construirea unei imagini obiective a culturii tradiționale românești.